

Studium teologie jako úsilí o rozvoj člověka

Pojetí teologie na Institutu ekumenických studií a na Jaboku

Ondřej Fischer, Petr Jandejsek, Martin Vaňáč¹

DOI: 10.32725/cetv.2022.033

Abstrakt:

Autoři článku se zamýšlí nad povahou a významem studia teologie v institucích, v nichž jde vedle studia teologie jako takové také o obecný rozvoj člověka. Jejich téměř dvacetileté působení na Institutu ekumenických studií v Praze a na VOŠ Jabok a mění se místo víry ve společnosti jim umožňuje postihnout i pragmatické aspekty zkoumaného studia, v nichž se protíná historická linie s teologickou reflexí a pastoračním hlediskem. Výhodou pro toto víceoborové zkoumání jim je filozofie výchovy Komenského a jeho pojetí teologie jako cesty rozvoje člověka skrze vzdělávání. Autoři zohledňují kontext doby, v němž se ve zmiňovaných institucích postupně utvářelo pojetí teologie, které v závěru označují jako ekumenicky zaměřenou cestu dialogu, jejímž cílem je přispět k rozvoji člověka v dnešní pluralitní společnosti.

Klíčová slova: Jan Amos Komenský, člověk, filozofie výchovy, teologie, ekumenismus, vzdělávání, dialog

„Tedy vzdělávání ducha, jedině mocné toho, aby nás povznášelo k podobě Boží, je lidem potřebné nade všechny světské statky, pocty, rozkoše a nade všecko, čeho si může člověk přát anebo si obyčejně přeje, a proto si ho máme žádati nade vše ostatní.“ Jan Amos Komenský: Řeč o vzdělávání ducha²

Komenského úsilí o „vzdělávání ducha“, kterému věnoval jednu ze svých „potockých řečí“ během pobytu v Sárospataku (Šaryšském Potoku) v letech 1650–1654, kde působil ve službách sedmihradských knížat Rákócziů a kde se pokusil založit první pansofickou školu, hrálo důležitou roli v jeho snahách o všestrannou obnovu. Ke Komenského myšlenkovému odkazu, především v jeho důrazu na pojetí vzdělání jako celostního rozvoje člověka v křesťanském kontextu s ohledem na výzvy doby, se hlásí obě instituce, jejichž pojetí studia teologie není zaměřeno na pouhé profesní vzdělání: Institut ekumenických studií v Praze a Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická.³ Oběma školám je vlastní přesvědčení, že vzdělání se opírá o duchovní

1 Tato studie byla podpořena programem Výzkumného centra UK č. 204052. Autory lze kontaktovat na Evangelické teologické fakultě v Praze.

2 Jan Amos Komenský, *Řeč o vzdělávání ducha* (Uherský Brod: Komeniologické dokumentační středisko při Museu J. A. Komenského v Uh. Brodě, 1957), 17.

3 Jabok se k odkazu Komenského hlásí už svým názvem, který je zkratkou dvou jmen: Jana Bosca (1815–1888), zakladatele římskokatolického řeholního společenství salesiánů, a Jana Amose Komenského (1592–1670), biskupa Jednoty bratrské, otce moderního vzdělávání a náboženského uprchlíka.

zakotvení – jak na straně pedagogů, tak také studentů – avšak zejména tehdy, je-li toto zakotvení reflektováno, rozvíjeno a prohlubováno, a to především prostřednictvím studia teologie. Cílem článku je duchovní zakotvení studentů naplňované studiem teologie představit ve světle Komenského důrazu, že základním posláním školy je přispět k všestrannému rozvoji člověka. Výchoziskem nám bude právě ona zkušenost s pojetím výuky teologie obou výše zmíněných institucí a předpoklad, že historické souvislosti vzniku těchto škol v dobách útlaku náboženství mohou nabídnout paralelu s důrazy, které lze spatřovat v Komenského snaze o široce založené vzdělávání ve prospěch rozvoje člověka, spíše než pro vzdělání samo o sobě. Jelikož kořeny obou institucí leží v období nesvobody před rokem 1989 a i jejich vznik v 90. letech souvisí se snahou přispět prostřednictvím vzdělávání k obnově veřejného života v nové společenské situaci, je možné i v této skutečnosti vidět paralelu ke Komenského myšlenkám o všenápravě, které Komenský začal rozvíjet uprostřed celoevropského válečného konfliktu, v prostředí nesvobody s ním spojené, s úmyslem obnovy společnosti v období po válce.

Autoři článku blíže doloží, že výuka teologie na těchto školách nejen že není pojata úzce konfesijně, ale naopak, že studium teologie je zde vědomě koncipováno ekumenicky, v dialogu jak mezi různými křesťanskými tradicemi, tak ve vztahu k dalším oborům lidské činnosti. Snahou autorů je na příkladu reflexe těchto dvou institucí odhalit paralelu mezi tímto konkrétním přístupem k výuce teologie a Komenského pojetím vzdělávání jako cesty k nejširšímu rozvoji lidského ducha a jeho důrazem na jednotu křesťanů.

První část článku se věnuje Komenskému především jako teologovi, který promýšlí roli teologie v kontextu rozvoje dobového myšlení, v situaci exilu a konfesijních rozepří. V jeho snaze o dialog mezi jednotlivými církvemi i s okolním myšlenkovým světem, který se snaží zahrnout do své syntézy, lze spatřovat inspiraci, na které obě vzdělávací instituce navazují. Jde o ideovou, nikoli bezprostřední návaznost. Kořeny obou institucí sahají do období hledání vhodných podob teologického vzdělávání v časech nesvobody po roce 1948, kdy represivní opatření státních orgánů v podstatě znemožnila standardní fungování církevních institucí. Proto druhá část studie sleduje cestu, kterou různé neoficiální aktivity na poli teologického vzdělávání prošly od „neživé teologie“ pojaté jako „věda pro vědu“ k pojetí teologie zaměřené na člověka a jeho život, teologie, která je ekumenická a otevřená dialogu. Tehdejší situace nesvobody aktualizovala některé důrazy v pojetí vzdělávání známé od Komenského. Tyto důrazy se otiskly do charakteru obou zde diskutovaných vzdělávacích institucí. Následující tři oddíly se proto věnují reflexi zkušeností s ekumenicky pojatým teologickým vzděláním na těchto školách, a to jak v oblasti jejich společných rysů v přístupech ke studiu na těchto institucích, tak v oblasti jejich specifík. Stěžejní sdělení studie se v koncentrované formě zopakuje v samotném závěru. Smyslem reflexe představených systémů studia bude ukázat význam dialogicky orientovaného teologického vzdělávání jako příkladu dalšího uplatnění Komenského vize rozvoje člověka i na poli současného terciárního vzdělávání, a především poukázat na způsob chápání ekumenismu ve vzdělávání, skrze něhož lze Komenského myšlenkovou linii pansofického vzdělávání ve prospěch rozvoje člověka dále rozvíjet.

Komenský jako ekumenicky otevřený teolog

Od 30. let 17. století se Komenský stále více soustředil na myšlenku pansofie neboli vševědy, což měl být ucelený a přehledně uspořádaný systém vědění, prostřednictvím kterého chtěl obnovit vzdělávací systém a viděl v něm cestu k nápravě tehdejšího světa.⁴ Komenský opakovaně vyjádřil

4 Výsledkem Komenského snah je obsáhlé dílo s názvem *Obecná porada o nápravě věcí lidských* určená „lidskému pokolení, předně však

touhu po univerzálním řešení nápravy světa, která byla reakcí na zkušenost a tragické následky třicetileté války v Evropě a také vyjádřením přání české pobělohorské emigrace po novém mezinárodním uspořádání, jež by jí umožnilo návrat do vlasti.⁵

Komenský ke svým snahám přistupoval jako teolog, jako služebník slova Božího, přičemž jeho pojetí teologie a činnosti teologa se lišilo od tehdy běžně zažitých představ.⁶ Pro reformaci byla teologie především „poslušným přiváděním k Písmu svatému“ jako k základnímu a spolehlivému svědectví o Boží iniciativě pro osvobození člověka z jeho odcizenosti Bohu i bližnímu prostřednictvím Ježíše Krista. Hlavním cílem teologických prací reformátorů byla příprava a uvádění do četby Božího slova. Komenského definice teologie se na první pohled nezdá být nápadně odlišná: „Teologie jde po stopách věcí božských a příčin, jimiž drží pohromadě; činí to za vedení Božího a jeho zjeveného Slova. Stručněji řečeno, je moudrostí zažehnutou pochodní zjevení. Teolog je muž, jenž slovem a životem vyučuje smysl Božích tajemství.“⁷ Za pozornost stojí nejenom Komenského důraz na věrohodnost teologova života, ale přece jen i určité oslabení role Písma svatého, které má spíše podpůrnou funkci při zkoumání „věcí božských a jejich příčin“. Nepochybně se jedná o reakci způsobenou dobovým kontextem 17. století. Na jeho začátku vzbudila velkou pozornost matematicky přesná pozorování oblohy astronomů Galilea Galileiho (1564–1642) a Johanna Keplera (1571–1630), v jeho první polovině myšlenkový svět pro změnu vzrušila *Rozprava o metodě* od Reného Descarta (1596–1650). Komenský tento myšlenkový kvas pozorně sledoval již od svého mládí, jak mimo jiné dokládá humorná historka o jeho cestě z teologických studií v Heidelbergu do Prahy v roce 1614, kterou musel absolvovat pěšky, protože poslední zbytek peněz utratil za Koperníkův spis *O oběžích nebeských sfér*. Podobně jako dalším teologům jeho doby mu bylo zřejmé, že se zvětšující se hloubkou a šíří vědního poznání se teologie dostávala do defenzívy, umocněné rostoucí skepsí a počínající sekularizací. Římský katolicismus reagoval stále větším využíváním inkvizičních procesů a zařazováním děl na index zakázaných knih. Teologické systémy luterské a reformované ortodoxie ztrácely typickou reformační spontánnost křesťanské svobody, kterou nahrazoval všudypřítomný obranný reflex a důraz na řády, závazně dané stvořením. Komenský tento odmítavý postoj nesdílel, naopak ve své plánované všeovědění usiloval o syntézu filozofie, teologie a dalších oborů včetně přírodních věd. Protestantská ortodoxie se od něho většinou distancovala. Také v prostředí Jednoty bratrské se proti němu ozvaly kritické hlasy, např. polský šlechtic a bratrský kněz Hieronym Broniewski v roce 1639 požadoval jeho umlčení, protože neučí ortodoxně, když směšuje Boží zjevení se světlem přirozeného rozumu a nedovoleně uvádí v soulad knihu přírody, lidské mysli a Písma svatého.⁸

Kromě vstřícného přístupu k novým výzvám soudobého myšlení se Komenský s protestantskou ortodoxií rozcházel ještě v jiné věci, kterou byla vzájemná nesnášenlivost a hašteřivost. Všechny tehdejší konfesijní ortodoxie, ať už se jednalo o římskokatolickou, luterskou nebo reformovanou, měly společné, že pomocí filozofického scholastického pojmosloví vypracovaly svoje soustavy

evropským vzdělancům, duchovním a mocným v Evropě“, které se skládá ze sedmi knih, z nichž k nejznámějším patří kniha šestá s názvem *Všenáprava* (latinsky *Panorthosia*). Kompletní překlad díla viz Jan Amos Komenský, *Obecná porada o nápravě věcí lidských. Díl I.–III.* (Praha: Svoboda, 1992).

5 Pro úplnost je třeba ještě uvést chiliastický aspekt Komenského všenápravních snah. K základním rysům a hlavním vývojovým etapám Komenského snah viz Jiřina Popelová, *Jana Amose Komenského Cesta k všenápravě* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958), 238–245.

6 Amedeo Molnár cituje Komenského slova: „Já aspoň, co jsem napsal pro mládež. To jsem psal ne jako pedagog, ale jako teolog. Směřoval jsem tím k tomu, aby křesťanská mládež, jehňátka Kristova stáda, se dobrodiním sepsaných příruček dostala k věcem větším a spolehlivějším, když zvládne snáze a rychleji to, čím školy běžně mládež zatěžují po všechna jinošská léta.“ Amedeo Molnár, ‘O Komenského výměru teologie’, *Křesťanská revue* 51, č. 10 (1984): 222.

7 Citát z Komenského *Lexicon reale pansophicum* viz Molnár, ‘O Komenského výměru teologie’, 223.

8 Molnár, ‘O Komenského výměru teologie’, 224.

jako nedobytné hradby, „z nichž pak harcovně vyjížděly do polemických soubojů“.⁹ Negativní zkušenost z nekonečných hádek oslabovala Komenského důvěru v teologii. Podle Amedea Molnára by se z Komenského spisů dala sestavit dlouhá řada výroků o tom, čím teologie být nemá. V některých Komenského citátech je možné nalézt blízkost s pietismem, který důrazem na niternost víry reagoval na strnulou ortodoxii: „Učme a naučme se místo hádek o smysl víry raději pracovati o skutek víry [...] aby křesťanství naše ne v ústech nám aneb v mozku vězelo, ale v srdci bylo“.¹⁰ Později v rámci svého pansofického univerzalizmu dospěl Komenský k takovému pojetí křesťanství, v němž pozdější autoři spatřovali inspiraci novodobého úsilí o jednotu křesťanů v rámci ekumenického hnutí.¹¹ Ekumenická podoba Komenským zamýšleného reformovaného křesťanství je vyjádřena mimo jiné ve 23. kapitole *Všenápravy*, v níž se věnoval nápravě církve. V kontextu doby, kdy v Evropě došlo po třicetileté válce k upevnění konfesijních front, znamená jeho důraz na jednotu křesťanů skutečně výrazný posun od konfesijně orientovaného hašteření k člověku a jeho vzdělávání.

Akcent na rozvoj člověka skrze ekumenicky pojaté vzdělávání čerpající z díla předních evropských myslitelů i důraz na věrohodnost teologova života se opět stávají zásadní tři sta let po Komenském a to ve zcela jiných souvislostech.

Cesta k ekumenicky otevřené „živé teologii“ pro laiky

Před rokem 1989 toleroval komunistický politický režim pouze poměrně přísně kontrolované formy křesťanského života a vzdělávání.¹² Studium teologie bylo na území České republiky možné pouze pro kandidáty duchovní služby státem povolených vyznání na režimem přísně kontrolovaných třech teologických fakultách: Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Praze se sídlem v Litoměřicích, Komenského evangelické bohoslovecké fakultě a Husově československé bohoslovecké fakultě v Praze.¹³ Vykonyvání veřejné služby absolventů bylo vázáno na předchozí souhlas státních orgánů, který mohl být kdykoliv odebrán.¹⁴ Úřady neumožňovaly žádný otevřený dialog mezi křesťany, a to ani na teologických školách. Dialogy byly možné pouze v soukromí na osobní úrovni s rizikem pronásledování.

Rozvíjet teologii, která by svojí otevřeností, dialogem mezi konfesemi a přijímáním podnětů z dalších vědních oborů pokračovala v Komenského pojetí, bylo možné pouze v neoficiálních strukturách a při setkávání aktivních křesťanů z různých církví především ve 2. polovině 60. let, kdy se politický tlak nepatrně zmírnil a z vězení byli postupně propouštěni mnozí kněží a bývalí

9 Molnár, 'O Komenského výměru teologie', 225.

10 Molnár, 'O Komenského výměru teologie', 225.

11 Podle Josefa Smolíka si Komenský jednotu církve představuje velice konkrétně a jeho pojetí je blízké tomu, které formulovala Světová rada církví na valném shromáždění v Dillí (v roce 1961). Josef Smolík, 'Komenského přínos k ekumenismu', in *Sedm statí o Komenském, Dva dopisy J. A. Komenského, K 300. výročí Komenského smrti*, ed. Amedeo Molnár (Praha: Kalich v Ústředním církevním nakladatelství, 1971), 45–62.

12 Přehled represivních úprav působení křesťanských církví v Československu v období 1948–1989 viz Jiří Rajmund Tretera, Záboj Horák, *Konfesiní právo* (Praha: Leges, 2015), 342–367. Souhrnné zpracování dějin katolické církve v tomto období viz Stanislav Balík, Jiří Hanuš, *Katolická církev v Československu 1945–1989* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013).

13 K dějinám katolické fakulty viz Vojtěch Novotný, *Katolická teologická fakulta 1939–1990. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století* (Praha: Karolinum, 2007). K dějinám Komenského fakulty (po roce 1990 Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy) viz *Sto let evangelické teologické fakulty v Praze*, eds. Jan Roskovec, Ota Halama (Praha: Evangelická teologická fakulta, 2019). K dějinám Husovy fakulty (po roce 1990 Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy) viz Milan Salajka, *Husova československá bohoslovecká fakulta: 35 let života a práce* (Praha: Děkanát Husovy československé bohoslovecké fakulty, 1985).

14 Instituci státního souhlasu s výkonem duchovenské služby zavedl § 7 zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, jehož odst. 1 zněl: „Duchovenskou (kazatelskou apod.) činnost v církvích a náboženských společnostech mohou vyvíjeti jen osoby, které mají k tomu státní souhlas, a které vykonají slib. Znění slibu stanoví vláda nařízením.“ Viz Tretera, Horák, *Konfesiní právo*, 350.

vyučující teologie.¹⁵ Řadě z nich ovšem nebylo umožněno vrátit se k pastorační práci. Často si museli najít špatně placená zaměstnání. Ve vězení získali jedinečnou zkušenost se sdílením své víry, svých názorů a znalostí se spoluvězni, přičemž zájem o teologii a hledání nových cest v pastoraci podpořila příprava a konání II. vatikánského koncilu (1962–1965).¹⁶ Tyto zkušenosti vedly teology k tomu, aby hledali možnosti, jak ve skrytu před zraky režimu pokračovat v činnostech započatých během svého věznění ve vzájemném setkávání, společné modlitbě a výuce teologie.¹⁷ Zřejmě nejpozoruhodnější postavou neoficiálního organizovaného studia teologie byl kněz a později tajně vysvěcený biskup Felix Maria Davídek (1921–1988), který již před prvním zatčením v roce 1950 ve svém působišti v Horním Štěpánově založil Katolické Atheneum koncipované jako přípravu na založení katolické univerzity. Ve svých široce pojatých aktivitách pokračoval po propuštění z vězení v roce 1964. Davídkův systém studia nahrazoval nedostatky státem kontrolovaných škol, s nadšením sledoval vývoj v různých vědních oborech a usiloval o jejich syntézu ve svých seminářích.¹⁸ Ty nejprve začínal otázkou, co si účastníci o hlavním tématu myslí. Na jejich odpovědi Davídek bezprostředně reagoval a uváděl je do širších souvislostí, které později rozvinul ve své přednášce. V závěrečném shrnutí poukázal na praktické využití přednášeného tématu. Dochované záznamy a vzpomínky účastníků dokládají, že řada jeho myšlenek a přístupů byla velmi originálních, protože v rámci výuky teologie aplikoval poznatky z jiných oborů, včetně pojmů převzatých z profánních věd. Zároveň Davídek přistupoval k lidem velmi individuálně a snažil se využít jejich různé profesní zaměření pro teologii.¹⁹ V tomto propojení profánních věd a teologie je možné vidět nejenom souvislost se snahami o syntézu u Komenského, ale navázala na ně studia teologie v různých podzemních církevních strukturách, včetně aktivit biskupa Jana Konzala (1935–2021), ze kterých vznikl Institut ekumenických studií v Praze.

Významným impulsem pro ekumenicky pojaté teologické vzdělávání v českém prostředí byly „ekumenické semináře“, které se konaly od roku 1963 v refektáři koleje Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Jirchářích.²⁰ Jedinečnost těchto seminářů spočívala v tom, že Komenského fakulta byla půdou, na které komunistický režim toleroval to, co by jinde nebylo možné. Svoji roli sehrála politická pozice děkana fakulty Josefa Lukla Hromádky (1889–1969), který setkání zaštitil a pověřil Josefa Bohuslava Součka (1902–1972) jejich organizací.²¹ Jirchářským setkáním předcházely semináře, které se konaly od konce 50. let v Hromádkově pražském bytě na

15 K mírnému uvolnění atmosféry ve 2. polovině 60. let viz Martin Vaňáč, 'Křesťanské církve v českých zemích v 60. letech (1960–1968)', *Getsemany*, č. 10 (2001): 220–232. Robert Svatoň, *Duchovní cesty českého ekumenismu* (Olomouc: Refugium), 189–210.

16 Atmosféru v komunistických vězeních přibližují různé vzpomínky pamětníků. Za všechny je možné zmínit pozoruhodné svědectví českobudějovického kněze Josefa Petra Ondoka, viz Josef Petr Ondok, *Muklovský Vatikán* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005).

17 Přehled neformálních podob teologického studia, organizovaného převážně řády nebo některými osobnostmi z prostředí podzemních církevních struktur v letech 1950–1989 viz Vojtěch Novotný, *Teologie ve stínu. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století* (Praha: Karolinum, 2007), 45–95.

18 Davídek se ve svých seminářích věnoval religionistice, teorii řízení, teorii evoluce a antropologie, dogmatice, morální a pastorální teologii, řeholnímu životu, biblické exegezi, viz Petr Fiala, Jiří Hanuš, *Skrytá církev: Felix M. Davídek a společenství Koinótés* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999), 60–79.

19 František Mikeš vzpomínal na své první setkání s Davidkem, který se ho zeptal: „Co děláš?“ Když mu odpověděl, že chemii, Davídek řekl: „Tak teď se budeš zabývat tím, jak jí teologizovat“. Fiala, Hanuš, *Skrytá církev*, 75.

20 Novotný, *Teologie ve stínu*, 69–70 a Svatoň, *Duchovní cesty*, 192–196 s odkazy na další vzpomínkovou literaturu. O seminářích v Jirchářích v kontextu marxisticko-křesťanského dialogu a s ohledem na roli Josefa Lukla Hromádky viz Karel Floss, 'Josef Lukl Hromádka a křesťansko-marxistický dialog v ekumenickém semináři v pražských Jirchářích', in *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, ed. Ivan LANDA, Jan MERVART (Praha: Filosofia, 2017), 33–59. Jedinečným pramenem pro semináře v Jirchářích jsou vydané zápisníky jednoho z jeho organizátorů Jiřího Němce (1932–2001). Jiří Němec, *Zápisníky I. (1960–1964)* (Praha: Triáda, 2018) a Jiří Němec, *Zápisníky II. (1965–1969)* (Praha: Triáda, 2020).

21 K postavě Josefa Lukla Hromádky a jeho vztahu k režimu viz Peter Moree, Jiří Piškula, „Nejprokrokovější církevní pracovník“. *Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969* (Benešov: Eman, 2015).

Vinohradech.²² Původně tyto semináře nebyly zamýšleny jako ekumenické, ale časem se stávalo, že někdo přivedl svého známého, který ne vždy byl z Českobratrské církve evangelické. Jirchářská setkání poskytla určitý prostor pro neformální spolupráci mezi oběma nekatolickými teologickými fakultami, protože seminářů se pravidelně zúčastnil Zdeněk Trtík (1914–1983), profesor Husovy československé bohoslovecké fakulty. Časem se do organizace seminářů zapojili aktivní a ekumenicky otevření katoličtí laici (např. Jiří Němec, Václav Frei, Karel Floss, Jan Sokol a další), kteří spolu s evangelíky připravovali program. V Jirchářích bylo možné setkat se také s katolickými kněžími, kteří se vrátili z mnohaletých pobytů ve vězení, např. s Oto Mádrem, Antonínem Mandlem nebo Josefem Zvěřinou.²³

Jirchářská setkání se rozvíjela v době konání II. vatikánského koncilu, který byl účastníky silně prožíván. Tématem přednášek byla nejrůznější témata a díla autorů (např. zahraniční Yves Congar, Hans Küng, Karl Rahner, ale i čeští jako Emanuel Rádl). Tato setkávání, jež měla teoretickou povahu, vyústila i v určité praktické aktivity: připravovaly se překlady některých textů, probíhala setkání s mládeží, četly se patristické spisy (např. Řehoř Veliký). Semináře v Jirchářích skončily na počátku normalizace. Josef Lukl Hromádka v roce 1969 zemřel, Josef Bohumil Souček se vzhledem k zhoršenému zdravotnímu stavu již seminářům nemohl věnovat. Zároveň sílil tlak ze strany komunistického normalizačního režimu na jejich zastavení a nový děkan fakulty František Mrázek Dobiáš (1907–1972), který nastoupil koncem roku 1970, se proto rozhodl v setkáních již nepokračovat.

Zkušenost alespoň s krátkým obdobím relativní svobody pro křesťanské aktivity v tolerantnějším prostředí pražského jara pomohla zejména římskokatolickým křesťanům nabrat nový dech a alespoň na krátkou dobu vystoupit z izolace.²⁴ Někteří absolventi neoficiálních forem studia teologie, kteří byli v předchozích letech tajně vysvěceni, byli zařazeni do duchovní správy. Jiní, kteří svá studia ještě nedokončili, byli přijati do vyšších ročníků Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Litoměřicích nebo v Olomouci, kde v letech 1968–1974 mohla s povolením státních orgánů fungovat pobočka Katolické teologické fakulty.

V souvislosti s uvolněním v období pražského jara se otevřela možnost konání veřejných kurzů teologie, při kterých teologie vstupovala do veřejného prostoru a do dialogu se světem běžného člověka. Byla to další výzva pro teologii otevřenou dialogu s okolním světem, který dosud probíhal ve skrytu např. v rámci tajných seminářů Felixe Maria Davidka nebo v rámci ekumenických seminářů v Jirchářích. Mohla se tak pokusit o určitou inventuru „potenciálu teologie“, která jí v uplynulých dvaceti letech nesvobody chyběla.²⁵ Nejvýznamnějším podnikem tohoto druhu byl přednáškový cyklus pro širokou veřejnost s názvem „Živá teologie“, který se konal v Praze od ledna 1969 do jara 1970 oficiálně jako „extenze“ Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty a setkání čtenářského okruhu teologické revue *Via*.²⁶ Jeden z hlavních organizátorů, Oto Mádr (1917–2011), formuloval smysl a záměr cyklu následovně: „Být fórem veřejně přístupným pro všechny katolíky i jiné zájemce, kde by se mohli z úst našich i pozvaných světových odborníků informovat v celé šíři o myšlení současné církve – srovnávat je s jiným křesťanským a nekřesťanským myšle-

22 Ladislav Hejdaček, 'Vzpomínky na Jircháře', *Křesťanská revue* 75, č. 5 (2008): 32–37.

23 Hejdaček, 'Vzpomínky', 35.

24 Novotný, *Teologie ve stínu*, 69–73.

25 Oto Mádr k tomu v souvislosti s přednáškovým cyklem *Živá teologie* uvedl: „Zdravé myšlení potřebuje dvě věci: pravdivou informaci a svobodnou reflexi ve společenství. Myšlenkový život českých katolíků (nejen katolíků) postrádal celých dvacet let prakticky jedno i druhé... Velmi však chyběla celková řeckli bychom inventura současného potenciálu naší teologie.“ Oto Mádr, 'Živá teologie', *Via* 2, č. 7 (1969), 2. s. obálky.

26 Novotný, *Teologie ve stínu*, 71–72.

ním v duchu dialogu – společně si ozřejmovat postoj k lidem a společnosti kolem nás.“²⁷

Myšlenku „živé teologie“ rozvedl ve své přednášce, která celý cyklus zahájila, františkánský kněz Jan Evangelista Urban (1901–1991).²⁸ Nejprve uvedl její protiklad, který označil termínem „neživá teologie“. Ta se podle Urbana zabývá Bohem „pouze pomyslně, teoreticky, samoúčelně“. Funguje jako „věda pro vědu“ a je pouhým monologem, který se může stát dialogem maximálně jen mezi teology. Nemá vztah k životu takovému, jaký je, proto se nemůže stát teologií pro dnešního člověka.²⁹

Naproti tomu si „živá teologie“ podle Urbana nestanovuje agendu sama pro sebe, ale bere ji ze života samotného. Poukazuje na některé vlastnosti „živé teologie“: 1) Má být pokorná a připravená sloužit. Nestanovuje si začátek cesty svých úvah, ale je vždy ochotna přijmout výzvy a vypořádat se s nimi odpovídajícím způsobem; 2) Slouží a mluví přímo do srdcí lidí, přímo do života samotného. Není jen oficiální a školská, ale má silně prorocký charakter; 3) Je srozumitelná. Mluví dnešní řečí. Slouží nejen křesťanům, ale celému světu Božího stvoření, celému lidstvu s Bohem jako jeho Spasitelem, od kterého pochází všechno dobré.

Otevřenost k dialogu Urban pojal jako základní rys „živé teologie“. S odkazem na nizozemského teologa Willema Hendrika van de Pola (1897–1988) Urban uvedl, že na Zemi žijeme společně a pokud se nechceme zahubit, musíme se dohodnout a vzájemně poznat, abychom uměli žít nejenom vedle sebe, ale abychom se naučili „žít lidsky pospolu“.³⁰ Za jeho myšlenkou, že živá teologie musí mít pevné biblické základy, musí být spojena s patristikou a musí být ekumenická, lze vidět vliv II. vatikánského koncilu. Úsilí o jednotu křesťanů považuje za přednostní úkol teologie, který vyžaduje zcela nové postoje. Teologie má být upřímná, nemá se pěstovat s povýšeností, zatížeností nebo odmítavou vševědoudností, naopak má být ochotna uznat omyly, nedomyšlenosti, nehotovosti a být ochotna naslouchat tomu, co Duch svatý působí i v jiných náboženských společenstvích.³¹

Pojetí teologie, která se rozvíjela v aktivitách Felixe Maria Davidka, na ekumenických seminářích v Jirchářích a kterou Jan Evangelista Urban představil jako „živou teologii“, se stalo jedním z nejdůležitějších proudů české poválečné teologické tradice, která se vyvinula v dobách komunistického režimu v 50. letech, mnohdy v diskusích mezi kněžími a teology během těžkých poměrů ve vězeních nebo pracovních táborech. Tato teologie se zdála být nutným důsledkem pronásledování a podmínkou, aby teologie vůbec přežila. Proto její tradice pokračovala navzdory násilnému potlačení obrodného hnutí 60. let v období „normalizace“ na začátku 70. let. Tato tradice mohla nadále existovat opět pouze prostřednictvím odvážných křesťanských osobností a jejich neoficiálních aktivit. Logicky nejdůležitější bylo předávání této podoby teologického myšlení prostřednictvím neoficiálních kurzů studia teologie pro budoucí kněze, kteří pak pastorační práci vykonávali ve skrytosti bez státního souhlasu.³²

Toto studium mohlo mít pouze podobu studia neoficiálního, protože studenti museli mít nějaké jiné oficiální zaměstnání. Od konce 70. let rostla důležitost laiků, pro které vznikaly další podoby studia teologie. Zkušenost totiž ukazovala, že kvůli nedostatku kněží nebude moct církve vykonávat své poslání bez výrazné spolupráce laiků. Zároveň se jednalo o důsledek změny v pojetí nauky o církvi po II. vatikánském koncilu, zejména v následujících ohledech: 1) Církve je společenstvím

27 Mádr, 'Živá teologie', 2. s. obálky.

28 Pisemná podoba přednášky viz Jan Evangelista Urban, 'Dnešní přístup k teologii', in *Dnešní přístup k teologii. Křesťan v současném světě*, ed. Jan Evangelista Urban (Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1969), 1–17.

29 Urban, 'Dnešní přístup k teologii', 4.

30 Urban, 'Dnešní přístup k teologii', 6.

31 Urban, 'Dnešní přístup k teologii', 7. Urban výslovně odkazuje na koncilní dekret o ekumenismu *Unitatis redintegratio* z roku 1964.

32 Různé projekty neoficiálního teologického vzdělávání v letech 1970–1989 viz Novotný, *Teologie ve stínu*, 73–95.

Božího lidu, jehož součástí jsou laici, kteří se křtem podílejí na obecném kněžství; 2) Církev musí sloužit, proto všechny její činnosti musí mít povahu služby a lidé musí při svých činnostech spolupracovat; 3) Církev musí být svátostí světa, a proto nemůže žít sama pro sebe jako ghetto, ale musí být v zásadě otevřená; 4) Církev musí žít svou liturgií, proto by mezi jejími členy měli být lidé s dostatečnými znalostmi a kompetencemi, kteří umožní její slavení. Hledání nových podob teologického vzdělávání po opětovných omezeních veřejných aktivit v období „normalizace“ a jeho zaměření na laiky stojí u historických počátků předchůdců obou institucí.

Institut ekumenických studií v Praze navázal na předcházející studium teologie, které od roku 1975 organizoval tajně vysvěcený římskokatolický kněz a později biskup Jan Konzal (1935–2021) z pověření tajně svěceného biskupa Fridolína Zahradníka (1935–2015).³³ Studium probíhalo po večerech ve skupinkách formou bytových seminářů pod vedením různých učitelů a spolupracovníků. Oproti Davídkovým seminářům bylo méně improvizované, postupovalo se podle jednotlivých teologických traktátů za pomoci samizdatově vydávaných skript. Po deseti letech studia v roce 1985 došlo ke změně koncepce i některých učitelů. Od té doby se základem studia staly české překlady materiálů dálkového kursu teologie vydaného Německou biskupskou konferencí pro studium pastoračních asistentů a jáhnů. Studium tak dostalo poměrně pevný řád a strukturu. Stále však probíhalo dialogicky nad studijními texty ve skupinkách zhruba deseti lidí a bylo zaměřeno na praktické využití v životě a osobním rozvoji studentů. Zpravidla trvalo šest let.

Jabok navazoval na studijní aktivity organizované v 70. a 80. letech 20. století řeholním společenstvím salesiánů Dona Boska.³⁴ Ti vedle vysokoškolsky zaměřeného studia teologie určeného především pro salesiány od roku 1979 zahájili výuku tzv. „malé teologie“, která vznikla z potřeby základního systematického teologického vzdělání pro salesiánské spolupracovníky, např. vedoucí převážně studentských skupin mládeže. Studium trvalo zpravidla tři a půl roku, zahrnovalo základy teologických disciplín a probíhalo po skupinkách deseti až dvaceti účastníků. Obě formy neoficiálního teologického studia, vzniklé v období normalizace, různým způsobem a v různé intenzitě zúročily tradici „živé teologie“ založené na dialogu učitelů se studenty, zaměřením ne pouze na předávání vědomostí, ale i formaci studentů a na jejich přípravu ke službě.

Společné rysy obou institucí

Způsob chápání teologie představovaný v této studii vykazuje některé rysy, které jsou společné jak pro Institut ekumenických studií v Praze, tak pro Jabok – Vyšší odbornou školu sociálně pedagogickou a teologickou.

- a) Prvním společným rysem je skutečnost, že obě instituce byly zřízeny v návaznosti na neoficiální studium teologie pro laiky v době před rokem 1989:
 - S ohledem na složitou situaci na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy po roce 1989 byly v rámci studia teologie kolem Jana Konzala, nyní organizované pražskou obcí, otevřeny ještě dvě skupiny. Poté dal Jan Konzal pokyn Pavlu

33 Novotný, *Teologie ve stínu*, 85–88. Vzpomínky Jana Konzala viz Jan Konzal, *Duch a nevěsta. Z dějin církevního podzemí ve 2. polovině 20. století* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010). K počátkům Institutu ekumenických studií viz Pavel Hradílek, 'Počátky Institutu ekumenických studií', in *Institut ekumenických studií 1995–2015*, eds. Pavel Hradílek, Ivana Macháčková (Praha: Sít, 2015), 8–9.

34 Novotný, *Teologie ve stínu*, 81–82. Marie Rút Křížková, *Knihy víry, naděje a lásky. 70 let působení salesiánů v Čechách a na Moravě* (Praha: Portál, 1996), 145–147. K založení Jaboku viz Mireia Ryšková, Libor Ovečka, 'Jabok a jeho počátky', in *Jabok více než škola!*, eds. Eva Hernová, Pavel Kaplan, Radek Kuchař (Praha: VOŠ JABOK, 2013), 8–11.

Hradilkovi (nar. 1950), aby vytvořil veřejné studium teologie.³⁵ Institut ekumenických studií v Praze vznikl jako občanské sdružení v roce 1994. Lidé z pražské obce se zkušenostmi s dosavadním vedením kurzů přizvali ke spolupráci několik propuštěných asistentů z Husitské teologické fakulty a také několik mladých katolických kněží. V následujícím roce (1995) bylo otevřeno čtyřleté studium teologie, které bylo v akademickém roce 1998/1999 převzato Evangelickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze jako čtyřletý bakalářský obor s názvem Teologie křesťanských tradic.³⁶

- Řeholní společenství salesiánů Dona Boska již před rokem 1989 podporovalo postgraduální studium teologie některých svých členů v zahraničí, což usnadnilo cestu k založení vlastní školy po roce 1989. Zásluhou Libora Ovečky (nar. 1950) a Mirei Ryškové (nar. 1951) vznikla v roce 1993 Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická Jabok, která v podstatě navazovala na aktivity před rokem 1989. Zatímco záměr, aby na Jaboku získávali salesiáni pedagogické a teologické vzdělání, se nezdařil (to bylo nakonec salesiánům umožněno na nově založené Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích), svým dálkovým studiem teologie přímo navázal na výuku tzv. „malé teologie“. Jabok se stal školou pro přípravu pracovníků v oblasti sociální, pedagogické a pastorační.
- b) Kontinuitu procesu vzdělávání teologie s předchozími aktivitami u obou těchto institucí nabízí také druhý společný rys vzniku těchto institucí; obě instituce měly obdobný cíl a důvod vzniku, jímž byla snaha využít zkušenosti získané v období komunistické éry a přispět k výchově nových generací ve prospěch církve i společnosti v době svobody. V pojetí teologického vzdělávání bylo u obou škol vnímáno jako alternativa ke konzumnímu způsobu života, který byl dědictvím „normalizační“ éry. Studium se chápalo také jako odpověď na duchovní vyprahlost materialismu ve společnosti. Rostoucí zájem o základní teologické vzdělání, které bylo před rokem 1989 většině zájemců v podstatě nedostupné, svědčil o potřebě osobní autentické teologické reflexe zájemců o tajná studia teologie. Samozřejmou součástí tohoto způsobu studia byl prostor pro osobní reflexi a duchovní růst, čímž toto studium přispívalo k odpovědnému přístupu k životu a napomáhalo v orientaci ve společnosti, v níž se reflektující člověk mnohdy cítil odcizený, v jakémisi duchovním vakuu. Teologie zde zdaleka nebyla považována za předmět pěstovaný sám pro sebe. Vzala na sebe služebnou roli – stát se jedním ze způsobů, jak přispět k obnově postkomunistické společnosti.
- c) Třetí důležitou společnou myšlenkou doprovázející proces zakládání obou institucí bylo, že čistá (akademická) teologie nestačí, ale musí být spojena s dalšími obory, které zajišťovaly její návaznost na každodenní životní praxi, s níž měli účastníci studia osobní zkušenost nebo ji alespoň mohli předpokládat. V rámci Institutu ekumenických studií bylo studium teologie pojato jako doplněk vzdělání pro lidi z neteologických oborů. Jabok šel v tomto ohledu ještě dále a studium teologie přímo propojil se studiem pedagogiky a sociální práce.

35 Hradilek, 'Počátky Institutu', 8–9.

36 Od akademického roku 2008/2009 bylo studium oboru Teologie křesťanských tradic zkráceno ze čtyř na tři roky. Institut ekumenických studií nadále spolupracuje s fakultou na aktivitách souvisejících se studijním programem (např. úvodní studijní soustředění, studentské bohoslužby atd.) a další podpoře teologického vzdělávání v ekumenickém duchu (např. pravidelné víkendové semináře pro zájemce o teologii). Zároveň existuje personální propojení Institutu ekumenických studií s Ekumenickým institutem na ETF UK. Martin Vaňáč, 'Ekumenický institut', in *Sto let evangelické teologické fakulty v Praze*, eds. Jan Roskovec, Ota Halama (Praha: Evangelická teologická fakulta, 2019), 191–198.

- d) S tím souvisí i způsob, jakým byla teologie vyučována, tj. převážně v malých skupinách, v nichž není žádný student opomenut v jeho individualitě, a v neustálém dialogu a zpětné reflexi inspirované studiem přispívá k propojení víry a životní zkušeností studentů i vyučujících. Tento čtvrtý společný rys obou nově vznikajících škol – důraz na vzájemnou komunikaci – se stal nedílnou součástí vzdělávacího procesu. I v něm byla využita zkušenost z období před rokem 1989, kdy křesťanská víra nebyla snadnou volbou, jelikož její praktikování neslo riziko perzekuce ze strany státních orgánů. Během komunistického režimu mohla pouze autenticky prožít a v podpůrném dialogu vedená kritická reflexe životní praxe víry převážit rizika spojená s křesťanským způsobem života.
- e) Důraz na reflexi v dialogu nově vznikajících studií teologie v polistopadové společnosti nebyl pouze dědictvím způsobu výuky v soukromých bytech, nýbrž byl také podpořen obdobnými zkušenostmi ze studia v zahraničí, které získali zakladatelé Institutu ekumenických studií a Jaboku před rokem 1989 i po něm. Jan Konzal v letech 1965–1968 dojížděl do Erfurtu, kde pod dohledem pomocného biskupa Hugo Aufderbecka (1909–1981) studoval teologii. První ředitelka Institutu ekumenických studií Ivana Noble (dříve Dolejšová) studovala po roce 1989 na Heythrop College v Londýně. Zakladatelé Jaboku, Mireia Ryšková a Libor Ovečka, studovali v letech 1983–1988 v Erfurtu a po roce 1989 v Pasově. Zkušenosti se studiem v zahraničí ve spojení s domácí tradicí neoficiálního vzdělávání přispěly k posílení zvláštních důrazů při formování vzdělávacích programů těchto dvou institucí. Důraz byl kladen na propojení teologických konceptů se skutečným životem, na zásadní otevřenost vůči jiným kulturám a tradicím, na snahu vidět studium jako společné úsilí studentů a učitelů v přátelské, téměř rodinné atmosféře.³⁷

Díky zkušenostem s výukou teologie v dobách komunismu se stal jedním ze základních principů přístupu zakladatelů těchto škol ke studiu jejich důraz na společenství studentů a učitelů. Byl to prostředek, který usnadňoval dialog na sdílené cestě v podmínkách nové společnosti, která právě získala svou svobodu. Dialog byl úzce propojen s praxí a teologie v něm jako by hrála spíše instrumentální roli, jako by byl dialog *raison d'être* těchto institucí. Jejich klíčovým cílem byla kvalita absolventů z hlediska jejich osobního, občanského a profesního života. Tyto obecné předpoklady pak měly v každé z daných institucí různou podobu, ale spojovalo je jakési zásadní pouto: důraz na společenství umožňující sdílení; důraz na uplatnění myšlenkového bohatství zprostředkovaného teologií v praxi (tedy v životě v jeho každodennosti); důraz na pokoru vzhledem k vlastním stanoviskům vyplývajícím z respektu k stanoviskům jiných, třeba i kulturní a jazykovou odlišností podmíněných, což bývá jednou z obecně uznávaných zkušeností ze studia v zahraničí na školách, kde se setkávají studenti a učitelé z více zemí; důraz na chápání studia teologie jako výrazu společenské odpovědnosti za obnovu komunismem zdeformované společnosti a nakonec i důraz na studijní prostředí školy, jehož cílem bylo co možná eliminovat hierarchické a autoritativní rozložení moci, do té doby běžné v církevních a školských institucích. Přátelské a všestranně podpůrné prostředí patří mezi jedny ze základních rysů obou institucí, které však měly již od svého založení také různou podobu, které se budeme věnovat dále.

37 Ředitel Jaboku Ovečka vyzdvihl po prvním roce činnosti školy „duch rodiny a společenství, aniž by se slevovalo z odborných studijních nároků“. Libor Ovečka, 'Zhodnocení prvního školního roku Jaboku', *Salesiánská rodina*, č. 4 (1994): 14.

Studium v rámci Institutu ekumenických studií

Ve studijní příručce pro studenty prvního ročníku Institutu ekumenických studií z roku 1996 Ivana Noble ostře rozlišovala mezi dvěma postoji k teologické práci. Použila výrazy „ekumenický“ a „sektářský“: „V sektářské teologii mají lidé sklon mylně používat víru, naději a lásku jako odůvodnění toho, proč jsou sami výjimeční a proč mají moc nad ostatními.“³⁸ Naproti tomu ekumenický způsob praktikování teologie³⁹ předpokládá, že teologie je otevřená pro všechny, i když „může obsahovat různé tradice a člověk ji vždy vnímá a formuje v rámci určité tradice“.⁴⁰ Tyto dva přístupy k teologii jako kdyby implikovaly různá pojetí Boha. Na jedné straně je Bůh považován za záruku vlastní příslušnosti k privilegovaným, na druhé straně máme koncept Boha, který je neslučitelný s přesvědčením, že jeden je nadřazený nad druhým. Pro Noble je důležité, aby si člověk vytvořil pokorný postoj k teologii, který umožňuje názor, že slova jako křesťanství, církve, víra, a dokonce i Bůh mohou mít mnohem více konotací, než bychom si mysleli.

Slova Noble nabízejí kritickou diagnózu konceptuálního prostředí 90. let, v němž ekumenicky založená teologie v České republice nachází svůj základ. Jelikož celkovému rozvoji teologického myšlení krátce po roce 1989 dominovala tendence posilovat konfesionální identitu tří teologických fakult, zdálo se, že jedinečné zkušenosti „podzemních“ studií byly zapomenuty a v nabídce nových teologických kurzů prakticky nehrály žádnou významnou roli. Jako by se praxe přestavby teologických studií po sametové revoluci měla tendenci vrátit do doby, kdy komunisté v roce 1948 převzali kontrolu nad církví, alespoň pokud jde o katolicismus. Po roce 1989 došlo ke střetu nejméně tří konceptů teologie: a) předmoderního konceptu z doby před II. vatikánským koncilem; b) moderního konceptu vyjádřeného heslem II. vatikánského koncilu *aggiornamento* a c) postmoderního konceptu, který tíhne k široce pojaté až post-konfesní identitě. Ekumenický a sektářský postoj, o kterých mluví Noble, lze považovat za reakci na tuto zmatečnost v pojetích teologie v 90. letech.

Dalším příkladem diskusí, které se zabývaly touto matoucí realitou, bylo samotné pojetí „ekumenické teologie“, když Institut ekumenických studií v roce 1999 navázal partnerství s Evangelickou teologickou fakultou.⁴¹ Měl by se nově navržený bakalářský obor nazývat jednoduše ekumenická teologie? Neznamenaloby to pouze jinou variantu sektářství, kdy by se tento obor stavěl do privilegovaného postavení jediné pravé ekumenické teologie?⁴² Z tohoto důvodu byl nakonec popisně nazván Teologie křesťanských tradic, čímž bylo zřetelné, že se nezaměřuje pouze na jednu teologickou tradici. Zazněl tak názor, že ať už katolická, protestantská nebo ortodoxní, každá dobrá teologie musí mít ekumenický rozměr a že „biblicky vzato, ekumenismus je jen jeden a zahrnuje celý svět“.⁴³

38 Ivana Dolejšová, *Úvod do teologického myšlení I.* (Praha: Sít, 1996), 14. Dále též Ivana Noble, *Essays in Ecumenical Theology I. Aims, Methods, Themes, and Contexts* (Leiden, Boston: Brill, 2018), 15.

39 Noble zde používá spojení „ekumenická teologie“ zaměnitelné s „praktikováním teologie ekumenicky“. Terminologicky je třeba odlišit ekumenickou teologii od ekumenismu, který vyjadřuje typ přístupu či postoje, a ekumeniky, která je oborem věnujícím se ekumenickému hnutí.

40 Dolejšová, *Úvod do teologického myšlení*, 14. Jinde Noble uvádí, že ekumenická teologie se nesmí stát „ani ideologií propagující křesťanskou uniformitu, ani synkretistickým systémem zakládajícím ‚nad-církev‘, ani jakoukoli jinou alternativou vůči zápasu o osvobozující zvěst evangelia v těch církvích, do kterých patříme.“ Ivana Noble, *Po Božích stopách. Teologie jako interpretace náboženské zkušenosti* (Brno: CDK, 2004), 5. Tím se ekumenická teologie vymezuje proti představě jakési nekonfesní teologie.

41 Hradílek, 'Počátky Institutu', 8–9.

42 Ivana Noble píše o nebezpečí propojování ekumenické teologie s jakousi meta-tradicí, ve které se vše harmonizuje do umělé jednoty. Oproti tomu podtrhuje nezbytné zakořenění ekumenické teologie „v pluralitě zkušeností, symbolických reprezentací a jejich racionálních systematizací“. Noble, *Essays in Ecumenical Theology I.*, 4.

43 Slavnostní řeč doc. Jindřicha Halamy v rámci zahájení akademického roku 2015/16 (archiv autorů).

„Ekumenická formace“⁴⁴ na Institutu ekumenických studií znamenala hned od začátku nejen školení směrem k akademickým výsledkům, ale také sdílení duchovního života.⁴⁵ Akademická komunita zahrnovala studenty a vyučující z různých křesťanských tradic. Naproti tomu se zdálo, že samo studium historie a metodologie ekumenismu hraje pouze druhořadou podpůrnou roli. Nabízelo společný jazyk, jakési *ex post* ospravedlnění společného studia a modlitby. V praxi začal ekumenismus na Institutu ekumenických studií jako síť vztahů. Ta jednak představovala prostor pro vyjádření potíží, které mohl každý student mít s odlišností křesťanských tradic druhých, jednak byla dostatečně silná, aby unesla ty rozpory, se kterými se alespoň pro danou chvíli muselo nadále žít. Každý akademický rok na Institutu ekumenických studií začíná desetidenním pobytovým kurzem, který má formu ekumenického sdílení. Absolventi o tomto kurzu často hovoří jako o své nejsilnější zkušenosti s ekumenickou formací. Pro některé je tento pobyt první příležitostí k modlitbám a k slavení liturgie společně s lidmi z jiných křesťanských tradic, což podněcuje nové otázky a impulsy pro společné diskuse.

Ačkoli k současné podobě oboru přispěly také konkrétní historické a pragmatické okolnosti, a i dnes představuje odpověď na poptávku laiků po kvalitním teologickém vzdělání, studium vždy mělo nádech určité zdravé kritičnosti vůči církvím. Pokud se rozdělení mezi křesťany odehrává zejména na rovině církevních struktur, pak lze pochopit jistý kritický odstup studentů Institutu ekumenických studií od těchto struktur. Skutečnost, že většina studentů jsou laici a nejsou vázáni věrností konkrétním církvím ve stejné míře jako ordinovaní služebníci, jim dává větší prostor pro vyjádření vlastních názorů. Studium je nicméně otevřeno jak pro laiky, tak pro ty, kteří jsou ordinováni či k ordinaci směřují. Jeho společným rysem je, že akademické a církevní společenství Institutu ekumenických studií je především komunitou poutníků na cestě k Bohu. Tento přístup pak mnozí absolventi přinášejí do vlastních farností a sborů.⁴⁶

Formační aspekt studií zaměřených na podporu rozvoje komunit víry napříč tradicemi jakoby „zdola“ úzce souvisí s další dimenzí ekumenicky pojatých studií na Institutu ekumenických studií, konkrétně s tím, že teologie byla obvykle považována za druhý obor. Absolventi propojují svět teologie se světem své vlastní odborné kvalifikace. Jejich teologická reflexe během studií tak již může stavět na předchozí bohaté lidské zkušenosti. Využití teologického vzdělávání v odborné praxi je vždy jedinečné; liší se od povolání k povolání, protože se liší profesní role studentů. Jsou mezi nimi učitelé, sociální pracovníci, právníci, IT specialisté atd. Studium ekumenicky chápáné teologie zvyšuje citlivost k tématům víry a spirituality a schopnost kultivovat způsob uvažování a komunikace v těchto tématech. Někteří absolventi pracují v médiích, přičemž buď sdílejí své ekumenické názory skrze komunikační prostředky svých vlastních církví, nebo rozvíjejí nezávislé mediální projekty přesahující individuální konfese.

Tento dvojí disciplinární přístup, toto „propojování světů“ má svůj teologický rozměr. Potvrzuje, že svět víry a svět profesionálů nemohou být úplně oddělené. Nejde jen o zavedení teologických témat do světa práce, ale spíše o uznání faktu, že svět, včetně světa práce, byl stvořen jako posvátný. Jak uvádí Alexander Schmemmann: „A svět je symbolický – ‚*signum rei sacrae*‘ – na základě

44 Pojem uvádí Konrad Raiser, ‘Fifty Years of Ecumenical Formation: Where Are We? Where Are We Going?’, *The Ecumenical Review* 48, č. 4 (1996): 440–451.

45 Ivana Noble uvádí, že tato duchovní cesta je cestou s otevřeným koncem. „Její dynamika zahrnuje hledání, jak vyjádřit dar víry, někdy též její ztracení či znovunalezení, dále modlitební život, vnitřní logiku lidského jednání či nejednání, touhu po porozumění životu, vztah mezi lidmi a stvořením a Bohem života.“ Noble, *Essays in Ecumenical Theology*, 14.

46 Plastický obraz o podobě Institutu ekumenických studií k roku 2009 a zde představených tématech nabízí snímek *Postavit chrám z lidí*, který jako součást cyklu *Cesty víry* uvedla ČT v premiéře 25. 10. 2009 (<https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1185258379-cesty-viry/209562215500007-postavit-chram-z-lidi>).

svého stvoření Bohem; být ‚symbolický‘ patří tedy do jeho ontologie“.⁴⁷ Člověk, který vzděláním získá dostatečně hluboký vhled do teologických tradic, je lépe vybaven pro objevování *Božího tajemství* ve světě, pro vidění *Božího tajemství* nejen v oblasti posvátného, ale i *ve světě*.

Studium teologie pro pomáhající profese na Jaboku

Mluvit o Jaboku, škole sociální pedagogiky a teologie, jako o teologické škole může působit jako nadsázka. Přesto, v době jejího založení v roce 1993 byla teologie nejdůležitější částí učebních osnov s předměty jako např. morální teologie, dogmatická teologie nebo biblická studia, které byly dotovány každý až čtyřmi semestry.⁴⁸ Toto nepřekvapí, když se vezme v úvahu, že Jabok měl po roce 1989 pokračovat v salesiánských vysokoškolských teologických studiích,⁴⁹ ale z legislativních důvodů nemohl být ustanoven jako plnohodnotná instituce univerzitního typu.⁵⁰

Díky zkušenostem s Akademií sociální pedagogiky v Pasově a Vyšší odbornou školou sociální pedagogiky salesiánů Dona Bosca v Benediktbeuern si zakladatelé školy uvědomili, že propojení teologie se sociální pedagogikou pomůže potenciálním studentům využít studium teologie v profesní praxi, a tak dát studiu teologie jako takové další, služební smysl a nabídnout je jako opodstatněné i těm, kteří se k žitému křesťanství nehlásili. Na rozdíl od způsobu studia, jakým byla vyučována teologie na tajných studiích v rámci programu zvanému „malá teologie“,⁵¹ bylo pojetí teologie na Jaboku od samého začátku programově směřováno k využití v profesionálním prostředí. Spojení teologie a sociální pedagogiky bylo symbolicky naznačeno již ve jménu školy, které kromě odkazu na Komenského také připomíná boj Jáкова s Bohem u řeky Jabok (Gn 32,23–33). Tento Jákovův boj symbolicky vyjadřoval požadavek na každého studenta Jaboku, aby bojoval jednak o adekvátní pojetí Boha, jednak o dostatečně osobně reflektovaný přístup k dilematické povaze oborů sociální práce a sociální pedagogiky.⁵²

Seznámení studentů s takovým množstvím teologie bylo částečně spojeno s předpokladem, že teologie, pokud je vyučována s dostatečným prostorem pro reflexi, může pomoci k utváření cenného postoje k životu.⁵³ Zvláště v poslední době, kdy v pomáhajících profesích zaznamenáváme důraz na respektování lidské důstojnosti a na práci se spirituální dimenzí člověka, se tento předpoklad studia teologie ukazuje jako cenný. Studium teologie totiž přispívá k získání *know-how*

47 Alexander Schmemmann, *For the Life of the World* (Crestwood, N.Y.: St. Vladimir's Seminary Press, 1998), 139.

48 Libor Ovečka, 'Kořeny a plody Jaboku', in *Teologie a sociální práce, Dvacet let dialogu*, ed. Michal Kaplánek (Praha: Jabok, 2013), 130. Už při založení školy v roce 1993 uvedl ředitel Ovečka, plně v souladu s Komenským, že tyto předměty „mají studentům, budoucím vychovatelům, pomoci ujasnit si vlastní životní postoje a hodnotovou orientaci a dát jejich výchovné práci v dnešním světě jasný směr“. Libor Ovečka, 'Jabok', *Salesiánská rodina*, č. 3 (1993): 11.

49 Způsob studia teologie na VOŠ Jabok není koncipován pro praxi pouze z titulu jejího profesního zaměření, ale odpovídá i šířeji zaměřenému chápání teologie v duchu salesiánské spirituality, orientované na uplatnění v každodenním životě mladého člověka. Viz např. Marcelo Farfán, ed., *Salesian Charism and Higher Education* (Cuenca: Universidad Politécnica Salesiana, 2019), 283–284. Pro příklad do života zaměřené teologie vycházející ze spirituality sv. Františka Saleského (1567–1622) a jeho důrazu na každou, i všední situaci člověka jako možnou cestu ke zbožnosti a svatosti viz např. František Saleský, *Úvod do zbožného života* (Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003), 12 a 18–19.

50 Srov. 'Mireia Ryšková – životopisný medailon', in *Při brodu Jaboku. Sborník pro Mireiu Ryškovou*, ed. Ladislav Puršl (Praha: Advent-Orion s.r.o., 2001), 203–208.

51 K programu malé teologie viz Hernová, *Jabok více než škola!*

52 Tuto pomůcku lze chápat jednak jako výraz profesionálního nároku na každého studenta pomáhající profese kriticky reflektovat vlastní praxi, jednak jako specifický nárok studentů sociální práce, která sama v sobě obnáší základní etická dilemata a problémy obecně. Srov. např. Sarah Banks, *Ethics and Values in Social Work* (Basingtoke: Palgrave Macmillan, 2006), 159–160 a *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR*, zejména část „Etické problémové okruhy“ http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspcr.pdf.

53 Srov. Ondřej Fischer, Petr Jandejsek, 'Teologicko-filosofické vzdělávání jako cesta ke spojení teorie a praxe v sociální práci', *Sociální práce / Sociální práce* 8, č. 4 (2010): 126.

v oblasti práce s člověkem v jeho spiritualitě a jedinečnosti jeho lidství.⁵⁴ Od založení Jaboku se postupně snižovala hodinová dotace na výuku teologických předmětů a postupně se měnil i způsob její výuky. Dlouho po pádu komunismu se zdá, že základní všeobecné znalosti o křesťanství se dostaly ještě více na okraj zájmu dnešní mladé generace. Učitelé při výuce usilují o ještě elementárnější porozumění studentů základním teologickým konceptům. Krátce po pádu komunismu tomu tak nebylo, protože křesťanství mělo dobrou pověst mezi lidmi, především u těch, kteří nesouhlasili s režimem.

Navzdory nedostatku i toho nejzákladnějšího povědomí o křesťanství se však studenti Jaboku setkávají spíše s „teologií“ než např. s „religionistikou“ či jinými obory tzv. *religious studies*, tj. srovnávacím studiem pojmů a náboženských praxí oddělených od osobní zkušenosti žité víry čerpající z osobního vztahu člověka s Bohem. Vychází se z přesvědčení, že alespoň základní porozumění teoretickým konceptům teologie umožní nahlížet budoucí praktické situace každodenního života způsobem, který se ukáže jako smysluplný i těm, kteří v okamžiku studia křesťanskou víru nesdílí.⁵⁵ Výuka teologie na Jaboku předpokládá jakési „jako kdyby“: jako kdyby i v myslích studentů existovala osobní zkušenost s Bohem.⁵⁶ Ono „jako kdyby“ je zde zásadní. Zaručuje, že studenti mají svobodu nezaujmout okamžité osobní stanovisko k existenciální otázce, zda je křesťanství pravdivé, nebo ne. Akcentují se nikoliv důvody, proč by snad mělo být křesťanství pravdivé a hodné následování. Jde spíše o způsob, jakým člověk vidí svět a každou jeho situaci. Jde o způsob interpretace světa a vztahů, do nichž jsou studenti uváděni, aby lépe porozuměli své vlastní zkušenosti, zkušenosti se sebou, s druhým člověkem a se světem.

Teologie se uplatňuje jako alternativní hermeneutika, která interpretuje svět na odlišném hodnotovém pozadí, než je to, které je řadě studentů vlastní. A právě zde se setkávají profesionální požadavky a ekumenicky zaměřený přístup k teologii. Jak z definice oborů sociální práce a pedagogiky vyplývá, tyto profese jsou naplňovány v různých kontextech, s ohledem na konkrétní kulturu a konkrétního jedince, s nimiž tyto obory pracují.⁵⁷ Schopnost příslušné hodnotové kontexty autenticky rozpoznat předpokládá schopnost rozpoznat i své vlastní východisko, popsat i prožít kritický odstup od vlastní perspektivy, od vlastních hodnot a významů.⁵⁸ Teologii lze považovat za historicky a antropologicky bohatý narativ, za alternativní způsob vidění věcí, z něhož může mít profesionál přinejmenším metodický prospěch. Podobně jako v ekumenickém přístupu ke studiu teologie, kdy vlastní konfesijně formované teologické tradici sice přiznám privilegované postavení, ale zároveň budu brát stejně vážně tradice jiné, ani hodnotově odlišné prostředí klienta není jen z titulu své odlišnosti od výchozích hodnot pracovníka nikterak opomíjeno.

Teologický narativ navíc nabízí řadu akcentů, které pomohou formovat citlivost profesionála k zaujetí adekvátního postoje ke konkrétní situaci či konkrétnímu člověku. Ekumenicky laděný přístup k různým teologickým pramenům může profesionálovi pomoci získat praktickou moudrost, ať už prostřednictvím znalosti různých příkladů zkušenosti lidstva s Bohem, nebo prostřednictvím mnoha humanitně založených tradic,⁵⁹ v rámci nichž se i teologové snažili o vystižení

54 Ondřej Fischer, Petr Jandejsek, Ladislav Heryán, Zdenko Širka, 'Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání pro sociální práci', *Fórum sociální práce* 2 (2018): 11.

55 Srov. Mireia Ryšková, Libor Ovečka, 'Proč studovat teologii? Smysl studia teologie současnosti', *Teologie a společnost* II. (X.) č. 5 (2004): 3–8.

56 Srov. návrh Tomáše Halíka, aby se ateisté pokusili žít, „jako by byl Bůh“ (*etsi Deus daretur*). Tomáš Halík, *Divadlo pro anděly. Život jako náboženský experiment* (Praha: NLN, 2010).

57 Viz např. globální definici sociální práce IFSW z r. 2014, popř. etický kodex téže organizace z r. 2018: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work>.

58 Viz např. příspěvek teologického vzdělávání k získávání schopnosti reflektovat vlastní či převzaté zkušenosti z praxe Fischer, Jandejsek, 'Teologicko-filosofické vzdělávání', 129–130.

59 V oblasti studia sociální práce srov. např. Sarah Banks, Ann Gallagher, *Ethics in Professional Life: Virtues for Health and Social Care*

impulsů pro rozvoj člověka na pozadí lidské zkušenosti s Bohem. Umožní člověku činit rozhodnutí způsobem, který dává smysl nejen v rámci jedné tradice, ale také na pozadí alternativních životních kontextů, kultur nebo náboženství. Z tohoto důvodu mohl Jabok v roce 1999 nabídnout svůj studijní program sociální a pastorační práce jako vysokoškolský bakalářský obor Evangelické teologické fakulty a vést jej ve vzájemné spolupráci více než 15 let. Stručně řečeno, Jabok byl založen jako „krok na cestě hledání“⁶⁰, jako instituce, která byla „více než školou“⁶¹, aby reprezentovala společnost, pro kterou je teologie smysluplným a profesně významným hlediskem jejího rozvoje.

Závěr: Ekumenicky pojatá teologie jako jedna z cest k rozvoji člověka

Za předpokladu, že teologie má stále co nabídnout dnešním studentům, musí být spojena s jejich vlastní reflektovanou osobní zkušeností. Tato zkušenost nemusí být nutně vyjádřena teologicky, ale musí být zakořeněna v jejich subjektivitě. Teologie, která je praktikována ekumenicky, může lépe vyjít vstříc jedinečným životním zkušenostem. Může kupříkladu fungovat jako alternativa k původním názorům studentů. V každém případě je prostřednictvím ekumenického přístupu k výuce teologie jedinec vyzván ke kritickému posouzení nekriticky formovaných základů svého myšlení a praxe, čímž se otevírá prostor pro dialog a vzájemné porozumění. Ekumenismus může představovat základní hodnotové prostředí teologického vzdělávání spíše než hlavní zaměření studia obou zmíněných škol. Studium je na těchto školách realizováno ekumenicky, jeho cílem však není produkovat odborníky na ekumenismus jako takový. V tomto ohledu se koncept ekumenické výuky řídí zásadou, že ekumenická dimenze musí procházet všemi teologickými disciplínami.

Rozhodující důraz je kladen nejen na zvládnutí klíčových teologických pojmů, ale také na jejich propojení s praxí, z níž teorie čerpá inspiraci. V Jaboku probíhá praxe v sociální práci a pedagogice, na Institutu ekumenických studií vidíme praxi ve všech druzích křesťanských komunit a v profesionálních strukturách. Praxe pro studenty funguje jako kontext, ze kterého jsou čerpány teologické otázky. Tento kontext do jisté míry funguje jako kritérium, zda teologický výrok „dává smysl“, nebo zda je vzdálen od každodenní reality. Blízkost k reálným životním zkušenostem či vzdálenost od nich také určuje míru naléhavosti jednotlivých témat. Některá témata mohou získat na aktuálním významu, zatímco jiná jej mohou ztratit. Z hlediska ekumenismu se zdá, že širší metodický přístup je pro současné studenty Institutu ekumenických studií a Jaboku důležitější než diskuse o konkrétních otázkách víry v rámci různých křesťanských denominací.

Ekumenicky pojaté vzdělávání v teologii pracuje s požadavkem poskytnout studentům kompetence pro interpretaci a komunikaci klíčových otázek reflektovaných v teologii. V tomto ohledu chceme vytvářet jakousi „veřejnou teologii“⁶². Tento pohled kontrastuje s teologií, která je založena na privilegovaných jedinečných duchovních zkušenostech. Řídí se logikou zdravého rozumu samotné teologie. Je pro nás důležité si uvědomit, že tento požadavek zároveň výslovně pochází i od našich studentů.

Typický absolvent Jaboku se nemusí ztotožňovat s křesťanstvím, ale bude obeznámen s významem biblických a křesťanských odpovědí, i v profesionálním kontextu jimi bude nějakým způs-

(Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009), 85.

60 Výraz z proslovu ředitele Ovečky při slavnostním zahájení činnosti školy 4. 9. 1993. Libor Ovečka, 'Jabok zahájil', *Salesiánská rodina*, č. 3 (1993): 14.

61 Ovečka, 'Kořeny', 128.

62 Srov. David Tracy, *The Analogical Imagination: Christian Theology and the Culture of Pluralism* (London: SCM Press, 1981). Duncan Forrester, *Truthful Action: Explorations in Practical Theology* (Edinburgh: T&T Clark, 2000).

sobem ovlivněn a může být připraven ve své profesi podporovat lidi různého vyznání a tradic. Typický absolvent Institutu ekumenických studií by měl mít schopnost ocenit duchovní tradici druhých, spolupracovat s nimi, obhajovat a podporovat lidi všech druhů víry a kultur s dostatečným respektem k jejich odlišnosti.

Naše více než dvacetiletá zkušenost s ekumenicky založeným teologickým vzděláváním naznačuje, že ekumenismus je spíše nutnost než luxus. V analogii k výroku Karla Rahnera se domníváme, že ten, kdo se do budoucna bude zajímat o křesťanskou víru, bude o ní smýšlet buď ekumenicky, nebo křesťanem vůbec nebude. Snaha o lpění na denominačních rozdílech není pro širší společnost srozumitelná. Naopak, teolog pozvaný k veřejné diskusi bude jednoduše považován za zástupce všech křesťanů. Situace nemocničního kaplana, který se modlí s pacientem, ponechává jakoukoli otázku ohledně jeho konfesní příslušnosti daleko v pozadí. Pastorační pracovník, který organizuje bohoslužbu k uctění památky rozsáhlé tragické nehody, nabízí účast všem, kteří byli nehodou zasaženi. Tradice druhých mohou doplňovat tu naši a přispívat k jejímu rozvoji. Teologie, která se zajímá o rozvoj člověka cestou dialogu, bere v úvahu náboženskou a kulturní pluralitu a spiritualitu. Institute, které pracují s konceptem ekumenicky praktikované teologie, představují snahu o budování mostů mezi vnitřním a vnějším, mezi vlastní církví a ostatními církvemi, mezi křesťany různých tradic, mezi křesťany a nekřesťany. V tomto ohledu lze ekumenismus považovat za pragmatické úsilí. Přesto se dokáže setkat s lidmi tam, kde jsou, a nabídnout jim vhodnou cestu k Bohu.

Takto pojatou teologii je možné považovat za rozvinutí podnětů z Komenského úvah o poslání teologa a teologie, která usiluje o syntézu spolu s rozvojem člověka a nápravou celé společnosti. Odmítnutím polemik a upřením pozornosti na nápravu světa prostřednictvím kvalitního vzdělání reaguje Komenský na dobovou situaci ovlivněnou válečným konfliktem, konfesijními spory a osobní situací exilu. Podobně situace pronásledování a represe, spolu s celkovým úpadkem společnosti, v době komunistického režimu ve 2. polovině 20. století vedla některé osobnosti k hledání takových podob teologického vzdělávání, které by umožnily cestu k nápravě, a to k nápravě stavu církve i celé společnosti. Skutečnost, že nalezené způsoby teologického vzdělávání neskončily s pádem komunistického režimu, dokonce našly své pevné instituční zakotvení v podmínkách svobodné společnosti, ukazuje, že toto pojetí teologie lze i dnes nabídnout jako jednu z možných cest k naplňování nároků na celostní přístup k člověku, kladený na pedagogické pracovníky a lidi v pomáhajících institucích.

Mgr. Ing. Ondřej Fischer, M.A., Ph.D.

Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta
Katedra teologické etiky
Černá 646/9, 110 00 Praha 1
fischer@etf.cuni.cz

Mgr. Petr Jandejsek, M.A., Th.D.

Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta
Ekumenický institut
Černá 646/9, 110 00 Praha 1
jandejsek@etf.cuni.cz

Mgr. et Mgr. Martin Vaňáč, Ph.D.

Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta
Ekumenický institut
Černá 646/9, 110 00 Praha 1
vanac@etf.cuni.cz